

ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ ОТНОШЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ КЪМ ОСМАНСКАТА ДЪРЖАВНА ВЛАСТ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Валентин Китанов

Въпросът за характеристиката на османската държавна власт в българските земи и отношението на българите към нея е изключително важен както от историческа, така и от политическа и културно-психологическа гледна точка. В българската историография преобладава оценката за постоянно отрицателното отношение на българския народ към османската държава за целия период на османското владичество. В съдържанието на тази оценка съвсем справедливо на преден план се изтъкват политическите борби за освобождение и всички форми на съпротива, предизвикани или активирани главно от външни сили.¹ Така погледнато разбирането за българското отношение към османската власт действително включва много силен елемент на перманентна опозиционност. Тя е продиктувана от разбирането за историческата значимост на средновековната българска държава, от самочувствието на народ със самостоятелна културно-политическа традиция, от желанието за противодействие на една чужда, небългарска държавническа система. В същото време XIV-XIX век е достатъчно дълъг период от българското историческо минало, през който само една част от българското общество се ангажира в антиосмански действия. Десетки поколения българи се раждат, живеят, работят, създават потомство в условията на една наистина по принцип чужда власт. Една значителна част от тях са ангажирани както в изграждането и утвърждаването на османската държава на Балканите, така и в нейното ежедневно присъствие в българските земи. В този смисъл, без да звучи като отговор на нелепите и ненаучни обвинения към българските историци за налагане и превратно тълкуване в общественото пространство на понятието "османско присъствие", можем да поставим въпроса за българското присъствие в историческия път на османската държавна власт и за българското отношение към нея.

В настоящото кратко изложение ще се опитаме да коментираме някои

от основните характеристики на българското отношение към османската държава през XVIII-XIX век, без да имаме претенции за изчерпателност по две основни причини. Първо, защото е необходимо едно цялостно разглеждане и типологизиране на връзката “поданик-власт” и “народ-власт” през класическия османски период XV-XVII век. От друга страна, определяме проблема като достатъчно сериозен и изискващ едно критично, цялостно и фактологически аргументирано изследване, към което между впрочем сме се насочили. Още от самото начало на изложението е необходимо да подчертаем, че разбираме определението за османска държавна власт като съдържащо от една страна всички компоненти на политическите измерения на това понятие, утвърдено окончателно през XVI век и включващо елементите на централното управление - султан, диван, финансови, съдебни и военни институции, а от друга - властта и нейната роля като държавна практика и културно-политическа визия през XIX век.

Няколко фундаментални фактора определят българската позиция към османската власт през периода XVIII-XIX век. Без да определяме тяхната степен на важност ще ги разгледаме, следвайки историческата последователност на тяхното проявление.

На първо място това е кризата в Османската империя през XVII и особено през XVIII век. През този период централистическият принцип в османската управленческа философия престава да бъде така продуктивен, както в предишната епоха и започва да има отрицателно отражение върху провинциалната власт. Създават се предпоставки за широкомащабна корупция и безотговорност. Деструктивни социални и политически процеси довеждат до хаос, неконтролируема децентрализация и размирици, до т. Нар. “кърджалийско време”. Правните, данъчните и житейските отражения на тази епоха за българите изграждат основите на един дълбок негативизъм към османската държавна власт, на разбирането за нейната слабост.² Много показателна за този период е и самооценката на Високата порта за собствения си авторитет. В следващите няколко реда обръщаме вниманието на два документа, които показват колко трезво и без илюзии гледа османската власт на себе си.

В султанска заповед до румелийския валия от месец февруари, 1796 г., касаеща решимостта на властта да се справи с кърджалиите, се прави следното признание: “Понеже редът на нещата в страната ни е компрометиран, държавните закони не се зачитат и се пренебрегват, като че ли в империята ми съществува пълна анархия, не ще е чудно, ако един ден от пакостите на тези шайки на много места в империята ми да спрат най-важните държавни дела, поради което не ще могат да се изпълняват дори и най-главните функции на властта”....”Животът, имотът и честта на раята останаха на произвола на съдбата и на божие великодушие”....”В Румелия съществува пълна анархия, властта е отречена, законите не съществуват и редът не би могъл да се възстанови, защото е излязъл вън от определените рамки. Още от сега се забелязва, че бедната рая, живуща по градове, села и селища и притеснявана

най-безмилостно ще бъде принудена да се разпилее по гори и планини”.³ Две години по-късно султан Селим III във ферман до софийските съдебно-шериятски власти /27.X.1798 г./ признава, че резултатът от всичките усилия да се въведе ред и да се “възстанови благосъстоянието на населението и бедната рая” е “неудовлетворителен”.⁴

От цитираните документи става ясно, че е силно разколебано разбирането и възприемането на османската власт като държавен авторитет и като държавническа идея. На практика епохата на българското политическо осъзнаване и възраждане е предшествана от кризата на османското управление, която не само дестабилизира империята в административно-политически смисъл, но и променя представата и отношението към нея в съзнанието на едно ново поколение българи. Османската власт не може да гарантира изпълнение на основните си функции и тя престава да респектира както криминални и антиправителствени сили, така и своите поданици. За българите и за останалите балкански народи това положение застрашава устоите на естественото им културно-национално и стопанско ежедневие, поради което то трябва да бъде променено. Най-авторитетната част от обществото заема активна позиция спрямо османската власт с цел последната да се реформира или да бъде заменена.

Вторият фундаментален фактор, който моделира българското отношение към османската власт е национално-освободителното движение на българския и на останалите балканските народи, изграждането на независимите балкански държави и тяхната политика към Високата порта. Като резултат след Кримската война се утвърждава една крайно радикална част на политически осъзнатото българско общество, която не допуска съжителство с османската държавна власт. Тя се стреми да я премахне и да я замени със своя собствена, национална, българска власт. Постепенно се изграждат революционни кръгове, центрове и организации, които започват да налагат своите възгледи и позиции към османската държава на все по-широк слой от българския народ. Политическата работа по подготовката на българското освобождение е свързана с афиширане на разбиранията на водещите български политически мъже за османската власт. Софроний Врачански говори за “турско варварско мъчителство”, “душманите турци”, “проклетите агаряни”. За него в Европа няма друга държава, където християните да са подложени на подобни мъчения.⁵

В своя План за освобождението на България от 1858 г. Г. Раковски характеризира османската държава като “една сянка или гнило тяло, кое от разни годишни рани изштипяло, клати ся и полита да падне и от най-малкий удар”. Затова и българите, според големия революционер нямат оправдание вече да стоят “хладнокръвни и да губят сие спасителное благовремие”, за да синтезира своята политическа агитация за революционната борба с известния рефрен “мечом са българи своя свобода изгубили, мечом пак трябва да я добият”.⁶

При Любен Каравелов оценката за османската власт е в тясна връзка с отношението му към самия турски народ, като вкарва и верски елемент. За него “в Турция няма закони, няма правда, няма човечество. Ако днес цариградското правителство издаде закони, то утре ги унищожава... Турчинът е турчин, него ни бог, ни дявол не може да го направи човек. Кръвожадност, фанатизъм, ненавист към гявурите - -то турските достойнства. Дорде са турците мохамедани, до тогава тие не могат да бъдат люде”.⁷ Сходна е позицията и на Христо Ботев. Българският революционер е убеден, че “деморализацията, политическия разврат и страшното онуй варварство, с кои е пропитано до мозъка на костта турското племе и неговото мършаво правителство, от ден на ден станали са толкова релефни, толкова възмутителни, щото няма око, кое би могло да ги погледне човешки, няма перо, кое би могло да ги опише в смисъл на оплакване и с цел за поправяне”.⁸

Васил Левски прави разграничение между османската власт и турския народ и в този смисъл неговата оценка за турския фактор е по-балансирана и по-политична. В писмо до карловския чорбаджия Ганчо Милев от 1.V.1871 г. Апостолът формулира политическите си виждания с убеждението, че “ний ще скъсаме веригите на България и ще извадим народат с благословонieto божие от ада в рай”...”ний не гоним турският народ, ни вярата му, а царят и неговите закони, турското правителство, което варварски владее не само нас, но и самият турчин”.⁹ Като цяло отношението на БНОД към османската държавна власт отразява разбирането за нейната обреченост, за това че тя е исторически изчерпана и се превръща в бариера за естественото развитие на българския народ. Тази оценка се стимулира от успешните резултати на сръбското и гръцкото национално-освободителни движения и от дългогодишната антитурска пропаганда в международен мащаб на държави и фактори водещи противоосманска политика. Тази оценка и позиция се оказва най-адекватна и единствено резултатна предвид историческата посока на развитие на т. нар. Източен въпрос. Създаването на нови, национални държави върху европейското пространство на османската империя е един необратим историко-политически процес, който детерменира и принципно отрицателното отношение към Високата порта.

В същото време реформената политика на османската държава, нейната роля в движението за национална просвета и в църковно-националната борба е третият основен фактор, който предопределя поведението на една значима част от реформистки настроената българска буржоазия и българска общественост. За нейното отношение към османската власт особено силно влияе и политиката на Великите сили по българския национален въпрос и по Източния въпрос като цяло, което представлява последния, четвърти основен фактор, формиращ отношението на българите към империята. Тук се наблюдават както опити да се приемат като модел чужди политически внушения, най-вече руски, така и търсене на допирни точки с османската власт. За значителна част от едрата българска буржоазия стопанските интереси,

желанието за държавническа и професионална кариера, тесните връзки със султанския двор, на фона на изостряне на турско-сръбските и турско-гръцките отношения, предопределят едно конформистко поведение към Високата порта. То не отрича воденето на политика за утвърждаване на културната, религиозната и политическата самостоятелност на българите, но не винаги приема, или направо отрича радикализма като форма на поведение и търси да решава националните проблеми не “срещу”, а “заедно” с османската власт. Така например, в стремежа си да ангажира цариградското правителство за успеха на българската църковно-национална кауза, в Изложението си до Високата порта Неофит Бозвели определя българите като народ, който “обича своя произход, изпълнява съвестно своите задължения към Високата порта и ще бъде готов да пожертва имота и живота си за интересите на Негово Величество”. Прави внушения за обединяване на интересите между българи и турци срещу “гръцките интриги”.¹⁰

В този ред на мисли за членовете на БТЦК не е лишена от политическа логика инициативата им от 1867 г. за създаване на дуалистична българотурска държава. Внимателният прочит на Мемоара до султан Абдул Азис говори за един по-различен политически стил, при който, без да се прикриват недъзите на властта, се търси начин тя да бъде реформирана, поделена с българите и гарантираща решаването на българския национален въпрос. По същество позицията на БТЦК и на дейците на църковната борба е един вид признание за законността на османската власт, нещо което не се приема от националреволюционерите в лицето на Каравелов, Ботев и Левски.¹¹

Макар и малко на брой цитираните примери характеризират основните позиции и възгледи за мястото и ролята на османската държава в живота на българите, в техните политически и културно-национални начинания. На практика в българското общество не съществува възможност за единна оценка и отношение към османската власт. Това е съвсем естествено и отразява сложността и многообразието в социалното структуриране на българското пространство, в политическите възгледи на българина. Наред с радикалните, отричащи всякаква легитимност на османското управление позиции, в процеса на утвърждаване на българските национални интереси съществуват и други представи за османската власт, които приемат дори възможност за взаимодействие с нея. Различията в отношението спрямо османската държава рефлектира в идейно-политическите възгледи на отделните личности, организации и обществени среди. Така се стига и до различия в оценката на отделните форми на национално-освободителното движение и на значението на външните фактори в българската революция. Дали това е слабост, недодяланост, недоразвитост на българската буржоазия или е възможност за съжителство на противоположни позиции, които правят българите по-гъвкав и по-прагматичен фактор в глобалните измерения на източната политика е въпрос за различна оценка в конкретната политическа ситуация.

Факт е обаче, че различното отношение към османската държавна власт моделира специфични културно-политически стереотипи на поведение и мислене, които се пренасят и стават реалност и в условията на свободния български политически живот след 1878 г.

¹ **Цв. Георгиева.** *Антиосманската съпротива на българите през XV-XVII в.*, ИПр., 1980, 3, стр. 3-20.

² **В. Мутафчиева.** *Кърджалийско време*, С., 1977 г., стр. 19.

³ **Д. Ихчиев.** *Турски държавни документи за кърджалиите*, СБНУНК, XXII-XXIII, С., 1906-1907, док.№1, стр. 3-7.

⁴ **Д. Ихчиев.** *Турски държавни документи за Осман Пазвантоглу Видински*, СБНУНК, кн. XXIV, отделен отпечатък, С., 1909 г., стр. 121-123.

⁵ *Възвание на Софроний Врачански към българския народ 1812 г.*, в **Д. Стоянов.** *Исторически материали по нововъзраждането на българския народ*, *Периодическо списание на БКД в Средец*, София, 1883 г., кн. VI, стр. 142-144.

⁶ НБКМ-БИА, Ф. №11 Г. Раковски, Б 835/52.

⁷ "Мои братя", статия на Л. Каравелов, в-к "Народност", бр. 16, 1869 г.

⁸ "Злото", статия на Хр. Ботев, в-к "Дума на българските емигранти", бр. 3, 1871 г.

⁹ **Д. Т. Страшимиров.** *В. Левски, Живот, дела и извори*, т. I, Извори, С., 1929 г., стр. 32-36.

¹⁰ **Ванда Смоховска-Петрова,** *Неофит Бозвели и българският църковен въпрос / нови данни от архивата на А. Чарторийски*], С., 1964 г., стр. 171-173.

¹¹ НБКМ-БИА, Ф. №5, арх. Ед. 31, л. 1 и следв., Мемоар на БТЦК до султан Абдул Азис, 1867 г.

A GLIMPSE ON THE ATTITUDE OF THE BULGARIAN PEOPLE TOWARDS THE OTTOMAN AUTHORITY DURING THE BULGARIAN RENAISSANCE

Valentin Kitanov

The question of the characteristics of the Ottoman authority within the Bulgarian lands and the attitude of the Bulgarian people towards it is of great importance from political, as well as cultural and psychological point of view.

In practice, within the Bulgarian society there is no opportunity for a unanimous evaluation and attitude towards the Ottoman authority. This is totally natural and reflects the complicity and the variety of the social structuring of the Bulgarian

population and the political views of the Bulgarians. Along with the radical attitudes rejecting any legitimacy of the Ottoman authority, in the process of affirmation of the Bulgarian national interests there are different conceptions about the Ottoman authority, which conceptions even accept the possibility of interacting with it. The differences in the attitude towards the Ottoman authority reflect on the ideological and political views of the particular persons, organizations and social environment. That is how differences in the evaluations of the various forms of the National Liberating Movement arise, as well as in the evaluations of the external factors influencing the Bulgarian revolution. It's a matter of different evaluation in the concrete political situation to decide, if this is weakness, awkwardness and undevelopment of the Bulgarian bourgeoisie or it is an opportunity for coexistence of opposite attitudes, which makes Bulgarians more flexible and more pragmatic a factor in the global dimensions of the Eastern policy. However, it's a fact that the different attitude towards the Ottoman authority moulds specific cultural and political stereotypes of behaviour and thinking, which are carried over and remain a reality in the conditions of the free political life after 1878 as well.